

retmiş, bu arada bazı sarf ve nahiv meselelerini de açıklamıştır. Kâtib Çelebi, Şâfiî fikhının bir sözlüğü mahiyetindeki eseri Mutarrizî'nin Hanefî fikhına dair *el-Muğrib* adlı eserine benzetmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1710). Eser ilk defa Kahire'de (1278), daha sonra da çeşitli yerlerde basılmıştır. Abdülazîm eş-Şinâvî tarafından yapılan harekeli baskısı (Kahire 1977) en sıhhatli olanıdır. Hızır el-Cevâd'ın gerçekleştirdiği neşirde (Beyrut 1987) ara başlıklarla açıklanan kelimelerin renkli basılması eserden daha kolay şekilde faydalanılmasını sağlamaktadır. 2. *Neşrû'l-cümân fî terâcimi'l-a'yân*. Hakkında fazla bilgi bulunmayan bu eserini 745'te (1344-45) tamamladığı söylenmektedir. Bir genel tarih mahiyetindeki eserin günümüze ulaşan kısmında bilhassa 745 yılına kadarki Mısır ve Suriye tarihinden bahsedilmektedir. Müellif döneminin Ebû'l-Fidâ, Baybars el-Mansûrî gibi tarihçilerinden ve daha çok da Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-ereb*'inden nakillerde bulunmuştur. Feyyûmî bu eseriyile devrinin büyük tarihçileri arasına sayılmıştır (Little, s. 40-42 ve notlar). 3. *Dîvânü huṭab*. Muhtemelen Câmiu'd-dehş'e de okuduğu hutbelerden meydana gelen bu eserini 727'de (1326-27) kaleme almıştır. Serkis eserin baş tarafından bir bölüm nakletmektedir. Feyyûmî'nin bunlardan başka *Muḥtaşaru Me'âni't-tenzîl* ve *Şerḥu 'Arûzi İbni'l-Hâcib* adlı iki eserinden de söz edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münîr* (nşr. Abdülazîm eş-Şinâvî), Kahire 1977, nâşirin mukaddimesi; a.e. (nşr. Hızır el-Cevâd), Beyrut 1987, nâşirin mukaddimesi; Abdülbâkî b. Abdülmecîd el-Yemânî, *İşâretü't-ta'yîn fî terâcimi'n-nüḥât ve'l-lugaviyyîn* (nşr. Abdülmecîd Diyâb), Riyad 1406/1986, s. 401; İbn Hacer, *ed-Düerü'l-kâmine*, I, 314; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IX, 292-293; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 389; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1710; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, Kahire 1979, I, 25; Sıddîk Hasan Han, *el-Bulğa fî uşûli'l-luğa* (nşr. Nezir Muhammed Mektebî), Beyrut 1408/1988, s. 503; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, Tahrân 1390, I, 333-334; Serkis, *Mu'cem*, II, 1476; Brockelmann, *GA*, II, 25; *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 113; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, II, 132; Donald Presgrave Little, *An Introduction to Mamûk Historiography*, Wiesbaden 1970, s. 40-42; Ömer Ferruh, *Târḥu'l-edeb*, III, 806-807; Ziriklî, *el-A'âm* (Fethullah), I, 224; Abdüsse-mî Muhammed Ahmed, *el-Me'âcimü'l-'Arabîyye*, Beyrut 1984, I, 161-173; Ahmed Şerkâvî İkbâl, *Mu'cemü'l-me'âcim*, Beyrut 1407/1987, s. 45-46; A. R. Guest, "Description of an Arabic Manuscript Bought in Egypt 1898-1900 A. D.", *JRAS*, XXXIII (1901), s. 91-95.

HÜSEYİN ELMALI

FEYYÜMÎ, Saïd b. Yûsuf

(سعید بن يوسف الفيومي)

(ö. 942)

Ortaçağ Babilonya Yahudiliğinin
tanınmış âlim ve yazarı,
Ahd-i Atîk'in ilk Arapça mütercimi.

882'de Yukarı Mısır'daki Feyyûm şehrine bağlı Ebû Süveyr'de (Dilâs) doğdu. Asıl adı Saadia ben Yosef'tir. Babilonya'daki Sura Rabbânî Akademisi'nin başkanlığını yaptığı için kendisine Saadia Gaon da denilmektedir. El emeğiyle geçindiği için muhaliflerinin onu küçük görmelerinin ve Mısır'dan kovulup Yafa'da (Jaffa) öldüğünü iddia etmelerinin dışında babasıyla ilgili bilgi olmadığı gibi ailesi hakkındaki bilgiler de çok azdır. Mısır'da evlendiği, She'erit ve Dosa adında iki oğlunun olduğu ve Dosa'nın babasının hayatına dair kaleme aldığı biyografiden sadece bazı parçaların günümüze kadar geldiği bilinmektedir (*EJd*, VI, 178-179; a.e., IV, 1009).

Hayatının sonraki dönemlerinde gerek dinî ilimlerde gerekse dilbilimi ve felsefe alanlarında gösterdiği başarı ve sosyal faaliyetlerdeki kabiliyeti Feyyûmî'nin çok iyi bir tahsil gördüğünü ortaya koymaktadır; ancak hocaları hakkında bilgi yoktur. Mes'ûdî, Filistin'de Ebû Kesîr Yahyâ b. Zekerîyyâ el-Kâtib'den ders aldığını bildirmektedir (*et-Tenbîh*, s. 113). Ancak Feyyûmî Filistin'e gelmeden önce Mısır'da iken iki kitap yazmış, İshak b. Süleyman el-İsrâîlî ile (Rabbi Isaac b. Solomon Israeli) mektuplaşmıştır. Buna göre Mısır'dan ayrılmadan önce Tevrat üzerinde ve dünyevî ilimlerde derinleştiği ve pek çok talebe yetiştirdiği bir gerçektir.

Daha yirmi üç yaşında iken Ananiyye mezhebinin kurucusu Anan ben David'e bir reddiye yazan Feyyûmî'nin (*EJd*, X, 768) hayatının bundan sonraki on altı yıllık dönemi hakkında bilgi yoktur. 921 yılında Mısır'daki dostlarına ve talebelerine yazdığı mektupta, uzun süredir ailesinden ve talebelerinden ayrı kaldığını ve onlardan haber alamadığını ifade etmektedir. Bu mektuptan onun Filistin'de kaldığı ve mektubu Halep'ten yazdığı anlaşılmaktadır (a.g.e., XIV, 543; Abdürrezzâk Ahmed Kindîl, s. 177-178).

921 yılından itibaren Feyyûmî, Kudûs Akademisi başkanı Aaron ben Meir ile Babilonya'daki yahudi cemaatlerinin liderleri arasında başlayan sert tartışmanın başkahramanı olarak ortaya çıkar.

Ben Meir, 921 yılı Fısıh (Paskalya) bayramının Babilonya takviminde belirtildiği gibi salı değil pazar günü olacağını, buna göre 922 senesinin yılbaşının perşembe değil salı gününe rastladığını ilân eder. Bu değişiklik 923-924 yıllarındaki dinî günlerin tesbitine de tesir etmektedir. Muhtemelen Feyyûmî Halep'te iken Bağdat'tan gelen bazı öğrencilerden Aaron ben Meir'in niyetini öğrenince onu bu işten vazgeçirmeye teşebbüs etmiş, ancak Ben Meir bunu kabul etmemiştir.

Feyyûmî 921 veya 922'de Babilonya'ya gitti, oradan A. ben Meir ve meslektaşlarına ikaz mektupları gönderdi; fakat anlaşma sağlanamadı ve Filistin ile Babilonya'daki yahudiler 922 yılbaşını farklı günlerde kutladılar. Bunun üzerine Feyyûmî konuyla ilgili gerçeği *Sefer ha-Zikkaron* adlı kitabında ortaya koydu ve Eylül 922'de bu kitabını halka okudu. Feyyûmî ve Babilonyalı yahudi ileri gelenleri Filistinli âlimlerle yaptıkları tartışmayı kazanınca Feyyûmî takvimin tesbiti konusunda büyük otorite kabul edildi. Daha sonra kaleme aldığı *Sefer ha-Moadim* adlı kitapla tartışmayı sona erdirdi. Babilonya Yahudi Cemaati lideri kendisini bu başarısından dolayı akademik bir görevle mükâfatlandırdı ve Feyyûmî 922'de Pumbedita Akademisi'ne tayin edildi.

Takvim tartışmaları yatıştıktan sonra ilmi ve edebî çalışmalar için zaman bulabilen Feyyûmî ciddi eserlerini bu tarihten itibaren kaleme aldı. Onun şahsiyeti pek çok insanı cezbetmişti. Bağdat'taki önemli liderlerden bazıları onun meslektaşı ve yardımcılardı. O sıralarda zor bir dönemden geçmekte olan Sura Rabbânî Akademisi'nin devamı meselesi gündeme gelince Feyyûmî'nin adı önerildi. 928'de bu akademinin başına getirilen Feyyûmî "gaon" (Babilonya'daki Sura ve Pumbedita akademilerinin başkanlarına verilen unvan) unvanını aldı. Göreve geldikten sonra bir yandan öğrencilerin sayısını arttırmayı, öte yandan da kurumun malî ihtiyaçlarını gidermeyi hedef aldı. Bunun için yahudi cemaatlerinden yardım istedi; bu çerçevede İspanya ve Mısır yahudilerine mektuplar gönderdi.

Ancak Feyyûmî'nin bu başarıları kiskançlıklara yol açtı ve bazı dostlarını kendisinden uzaklaştırdı. 932'de Babilonya yahudilerinin lideri David b. Zakkai'nin bir davada verdiği kararı onaylamaması iki lider arasında bir çatışmanın başla-

masına sebep oldu. Çatışmanın asıl sebebi ise Feyyûmî'nin sahip olduğu konum ve taşıdığı bağımsızlık ruhu idi (Ivry, X, 598). Sonuçta David b. Zakkaî Feyyûmî'yi görevden alıp yerine Joseph b. Jacob bar Satia'yı tayin etti. Buna karşılık Feyyûmî de David b. Zakkaî'nin yerine onun kardeşi Josiah Hasan'ı başkanlığa getirdi. Bu zamana kadar Feyyûmî muhaliflerinden daha güçlüydü ve dediğini yaptırıyordu. Bu hadisede de Bağdat'ın ileri gelenlerinin kendisini destekleyeceğinden emindi. Ancak Halife Kâhîr-Biemrillâh'ın 932'de tahta geçmesiyle durum değişti. Feyyûmî'nin başkan olarak tayin ettiği Josiah Hasan Horasan'a kaçtı. Yalnız kalan Feyyûmî gaonluğu bıraktı. Beş yıl süren bu dönemde *Kitâbü'l-Emânât ve'l-i'tikâdât*'ı yazdı. 932'de İbrânîce olarak kaleme aldığı *Sefer ha-Galui*'nin, uzun bir Arapça giriş ve Arapça açıklamalarla birlikte ikinci versiyonunu hazırladı. 937'de başkanla anlaşarak yeniden akademinin başına getirilen Feyyûmî son yıllarını huzur içinde geçirdi ve Sura'da öldü.

Feyyûmî, Rabbânî Yahudiliğin esas kabul ettiği Tevrat ve Talmud üzerine çalışmalar yaparken karşıt görüşlerle ve özellikle Karâîlik'le de mücadele etmiş, ana dillerini unutup Arapça konuşan yahudileri tekrar İbrânî'ye döndürmek için İbrânî dili ve onun grameriyle ilgili eserler yazmıştır.

Hem fakih ve kelâmcı hem filozof ve dilbilimci olan Feyyûmî'nin Talmud'daki dinî hüküm ve kurallarla (halakha) ilgili çalışmalarda önemli bir yeri vardır. Onun Talmud üzerindeki çalışmaları binlerce dağınık fragman halinde Kahire Genizası'nda bulunmuş olup büyük oranda yazma şeklindedir. Feyyûmî, Talmud hükümlerinin sistemleştirilmesini ve konularına göre bölümlenmesini zaruri görmüş, Talmud çalışmalarına ilmî bir metot getirmiştir (Sirat, s. 21). İbrânî hukukunun her bölümünü müstakil olarak ele alan Feyyûmî bunları ayrı ayrı kitaplar halinde düzenlemiştir. Böylece miras hukukuyla ilgili *Kitâbü'l-Mevârîş*'i, emanet hukukuyla ilgili *Ah-kâmü'l-ve-di'a'y*'i, şahitlik hukukuyla ilgili *Kitâbü's-Şehâdet ve'l-vesâ'ik*'i (*Sefer ha-Şetarot*), yasaklanmış yiyeceklerle ilgili *Kitâbü't-Terefo*t'u yazmıştır. Feyyûmî İbrânî hukukuna dair eserleri Arapça yazan ilk âlimdir (EJd., XIV, 547-548). Onun Talmud'la ilgili çalışmaları kendisinden sonrakı gaonlara (geonim) büyük etki yapmıştır. Feyyûmî'nin İbrânî hukukuyla il-

gili eserlerinin büyük bir kısmı Joel Muel-ler tarafından bir araya getirilerek neşredilmiştir (Paris 1897).

Bir Kitâb-ı Mukaddes uzmanı olan Feyyûmî Yahudilik içinde ortaya çıkan farklı görüşleri cevaplandırmak, Yahudiliğin akıl ve tarihle çelişmediğini göstermek için Kitâb-ı Mukaddes metinlerini inceleyip tahlil etmiştir. Ayrıca İbrânîce'den Arapça'ya yaptığı ilk Ahd-i Atik tercümesi Arapça konuşan yahudilerce standart meâl olarak kabul edilmiştir. Feyyûmî kolay anlaşılabilir bir tercüme ortaya koymak istemiş, bu maksatla da İbrânîce metindeki antropomorfik ifadeleri ayıklamış, İbrânîce deyim ve tabirlerin yerine Arapça ifade tarzını benimsemiş, mânanın daha iyi anlaşılabilmesi için kelimeler eklemiş, Arapça terkiplere uygunluğu sağlamak amacıyla bazı kelimeleri çıkarmış, bu arada kişi ve yer adlarının Arapça karşılıklarını vermiştir (EJd., IV, 863). Onun tercümesi metnin açıklanması şeklindedir. Feyyûmî, ilmiye sınıfından olanlar ve olmayanlar için uzun ve kısa olmak üzere iki tefsir yazmıştır. Tefsirini yaptığı her kitabın başına o kitabın gayesini, içindeki olayları açıklayan ve zâhirî çelişkileri uzlaştıran bir giriş kısmı eklemiştir (IDB, V, 449; EJd., X, 411-412). Tevrat'ın tefsirinde metnin açıklanması, dilbilimine ve felsefeye ait araştırmalar, özellikle Karâîler'e yönelik tenkit ve tartışmalardan oluşan oldukça bol malzeme kullanmıştır (EJd., IV, 892; Abdürrezzâk Ahmed Kındil, s. 187-195).

Felsefî ve kelâmî görüşlerini Arapça olarak kaleme aldığı *Kitâbü'l-Emânât ve'l-i'tikâdât* adlı eserinde ortaya koyan Feyyûmî, Mu'tezile paralelinde düşünen bir yahudi kelâm âlimi olmakla birlikte Aristocu, Eflâtuncu ve Stoacı düşüncelerden de etkilenmiş, buna karşılık Bahyâ İbn Pağuda, Moses İbn Ezra ve Abraham İbn Ezra gibi yahudi Yeni Eflâtuncular'la Abraham İbn Davud gibi yahudi Aristocular'ı etkilemiştir. Feyyûmî'nin bu etkisi, İbn Meymûn'un (Meymonides) kelâmî filozoflara, bu arada isim zikretmeden Feyyûmî'ye eleştirilerde bulunduğu *Delâletü'l-hâ'irîn* adlı eserinin neşriyle birlikte gerilemiş, ancak İbn Meymûn'un muhaliflerinin XIV ve XV. yüzyıllarda dikkatleri tekrar Feyyûmî'nin eserlerine çevirmeleriyle *Kitâbü'l-Emânât* Haskalah dönemine kadar etkisini sürdürmüştür. Feyyûmî bu eserinde bir felsefe sistemi kurmak yerine sözlü ve yazılı hukuk için akli temel-

ler bulmaya çalışmıştır. Ona göre şeriat için akli temellerin sağlanması dinî bir vecbedir. Çünkü bu, şüpheleri dağıtmak gereklidir. Onun önemi Kitâb-ı Mukaddes ile felsefeyi, akıl ile vahyi uzlaştıran ilk Ortaçağ yahudi düşünürü olmasıdır.

Bilgi teorisi açısından şüphecilik reddedip rasyonalist bir tavır benimseyen Feyyûmî bilginin üç kaynağı olduğunu düşünür: Duyu algılamaları, aksiyomlar, istidlâlî bilgi. Bunlara ek olarak bir dördüncü bilgi kaynağı daha vardır ki o da güvenilir gelenektir. Bu doğru haber veya güvenilir geleneğin Yahudilik'te ayrı bir önemi vardır. Feyyûmî akılla nakil arasında yakın ilişki bulunduğunu, birinin diğerini nakzedemeyeceğini söyler. Kitâb-ı Mukaddes'te akla aykırı görünen ifadelerin mecazi anlamda kabul edilmesi gerektiğini, müteşâbih âyetleri te'vil etmenin tenzihe uyma gayesi itibarıyla bizzat dinin icabı olduğunu savunur. Ona göre insanların anlayabileceği bir dille onlara hitap eden kutsal kitapta yerine göre gerçek veya mecazi mânada alınması gereken ifadeler vardır. Kutsal kitap ifadeleri şu dört yerde lafzî mânalarında anlaşılmalıdır: Lafzî ifadenin hissî gerçekliğe ters düşmesi, akla aykırı olması, kutsal kitabın bir başka sarîh ifadesiyle çelişmesi, kutsal kitaptaki ifadenin lafzî anlamı ile Rabbânî geleneğin kesin ifadesi arasında çelişki bulunması.

Feyyûmî kâinatın yoktan (ex nihilo) var edildiğini belirterek yaratmanın kanıtlanmasında hudûs delilini kullanır. Araz ve cevherlerden müteşekkil varlığın kendisi hâdis olduğu için bir başlangıca, dolayısıyla bir muhdis ihtiyacı duyduğunu ifade ederek yaratıcı bir Tanrı anlayışına ulaşır. Ona göre Tanrı maddî varlıkların sebebi olduğu için kendisi maddî olamaz. Aksi takdirde kendisinin de bir sebebi (muhdis) bulunması lâzım gelir. Dolayısıyla O'nun niceliğe ilişkin sıfatları da olamaz, yani birden fazla olması düşünülemez. Yaratıcı Tanrı'nın üç temel sıfatı vardır: Hayat, kudret ve hikmet. Tanrı'nın sıfatlarının çokluğu zâtının da çokluğunu gerektirmez. Tanrı'da zât ve sıfat birdir; onların ayrı ayrı zikredilmesi dilin yetersizliği sebebiyledir. Kâinatın Allah tarafından yaratılması bir zorunluluk sonucu değil iradîdir. Yaratılışın gayesi, mahlûkatın ilâhî emirlerle itaat etmek suretiyle saadete ulaşmasıdır.

Nereden gelirse gelsin inancına yönelik saldırı ve tenkitlere cevap veren Fey-

yûmî'nin yazdığı her şey yaşadığı dönemdeki güncel ve pratik bir ihtiyaca cevaptır. Feyyûmî yahudi monoteizminin ve Tevrat vahyinin üstünlüğünü vurgulamış, bu noktalarda ileri sürülen tenkitleri cevaplandırmıştır. Hristiyanlığın teslis inancını, çeşitli türlerdeki düalizmi, hristiyanlar ve müslümanlar tarafından savunulan Mûsâ şeriatının ve İsrâil'in seçilmişliğinin neshedildiği şeklindeki görüşü tenkit etmiştir. Diğer taraftan Feyyûmî yaratılışı ve inâyeti tartışan felsefî görüşleri, kutsal kitabın antropomorfik yorumunu ve Rabbânî geleneği reddeden Karâilîği eleştirmiş, tecsîme şiddetle karşı çıkmış, Ahd-i Atîk'teki bu tür ifadeleri mecazi anlamlarıyla yorumlamıştır.

Feyyûmî Tanrı'nın İsrâil'e gönderdiği ilâhî emirleri iki kısma ayırmaktadır. 1. Aklî kanunlar (mitzvot sikhliyot). Bunlar akla dayanan ve akılla açıklanabilen emirlerdir. 2. Geleneksel kanunlar (mitzvot shimiyyot). Âyin, ibadet ve yiyeceklerle ilgili kanunlardır ki bunlar sem'îyyâtandır ve akılla bilinemez. Geleneksel kanunların işaret ettiği işler akıl açısından değil fakat Tanrı tarafından emredildiği için iyi, yasaklandığı için kötüdür. Ona göre insan ruh ve bedenden müteşekkildir. İnsan hürdür ve bu sebeple yaptıklarından sorumludur. Allah'ın önceden bilmesi insanın yaptıklarını etkilemez. Mu'tezile âlimleri gibi Feyyûmî de dünyada çekilen acı ve kederlerin âhrette telâfi edileceğini düşünür.

Kelâmî ve felsefî meseleler yanında İbrânî diliyle de meşgul olan Feyyûmî bu konuda önemli çalışmalar yapmış, bu dilin gramer ve sözlüğünün temelleri onun tarafından atılmıştır (EJd., XI, 324). Araplar arasında yaşayan ve Araplaşmış olan yahudileri yeniden kutsal kitap diline döndürmek için İbrânîce'yi ön plana çıkarmış, Kitâb-ı Mukaddes tefsirindeki dile ilgili açıklamalarının yanında bu konuya dair üç müstakil eser kaleme almıştır.

Feyyûmî Yahudilik'teki dua ve âyin şekilleriyle ilgilenmiş, onun zamanında düzenli bir dua kitabı olmadığı için bütün yılın dualarını sistemli bir şekilde düzenleyen Arapça *Kitâbü Câmî'i's-şalavât ve't-tesâbih* adıyla bir eser yazmıştır.

Yahudilik ve yahudi edebiyatının gelişmesine önemli katkıları bulunan ve kendisinden sonrakilere örnek olan Feyyûmî'nin bütün hayatı Rabbânî Yahudiliğin düşmanlarıyla mücadele içinde geçmiştir.

Eserleri. Feyyûmî'nin biyografisini yazan H. Malter onun tefsir, felsefe, filo-

loji, hukuk, ibadet, dinî tartışma ve kronolojiyle ilgili 200'ün üzerinde eserinin listesini vermektedir. Önemli bazı eserleri şunlardır: 1. *Kitâbü'l-Emânât ve'l-i'tikâdât*. Feyyûmî'nin en mühim felsefî çalışması olup ayrıca Ortaçağ yahudi felsefesinden günümüze ulaşan eserlerin de en eskisidir. 1186'da Judah İbn Tibbon tarafından *Sefer ha-Emunot ve ha-Deot* adıyla Arapça'dan İbrânîce'ye çevrilmiştir. 1562 yılında İstanbul'da basılan ve yahudi düşüncesi üzerinde büyük tesir yapan bu İbrânîce tercüme Y. Kafih tarafından yeniden neşredilmiştir (Jerusalem 1970). S. Landauer kitabı Arapça olarak yayımlamış (Leiden 1880), S. Rosenblatt ise eseri *The Book of Beliefs and Opinions* adıyla İngilizce'ye çevirmiştir (New Haven 1948). Feyyûmî bu kitabında bir felsefe sistemi kurmak yerine sözlü ve yazılı hukuk için aklî temeller bulmayı amaçlamış, eserini yahudilerin içinde bulundukları dinî tartışmalar ve çeşitli mezhepler karşısında hazırlıklı olmaları, Râfizî görüşlerle mücadele edebilmeleri için yazdığını belirtmiştir. *Kitâbü'l-Emânât*'in sistematiği Mu'tezile kelâmcılarının eserlerini hatırlatır; eserin ilk iki bölümü tevhide, sonraki yedi bölümü ise adaletle ayrılmıştır. Ancak Feyyûmî, Mu'tezile'nin atomculuk ve tabiat kanunlarının reddi gibi görüşlerini benimsemediği için Aristo fiziğini takip etmiştir. 2. *Sefer ha-Agron*. Feyyûmî'nin 902 yılında daha yirmi yaşında iken yazdığı İbrânîce sözlük ve İbrânî şiiriyle ilgili kitabıdır. Eserini ilk önce İbrânîce yazan müellif, daha sonra bir girişle birlikte *Kitâbü Uşûli's-şî'ri'l-İbrânî* adıyla Arapça olarak yeniden kaleme almıştır. Eserin yaklaşık dörtte biri günümüze kadar gelebilmiş ve N. Allony tarafından *Ha-Egron, Kitâbü Uşûli's-şî'ri'l-İbrânî by rav Se'adya Gaon* adıyla tenkitli neşri yapılmıştır (Jerusalem 1970). 3. *Kitâbü's-Seb'in lafza el-müfrede (Pitron Şivim millim)*. İbrânîce grameriyle ilgili diğer bir eseridir. Kitâb-ı Mukaddes'te sadece bir defa geçen kelime ve deyimlerin Mişna'da kullanılan dil ve üslûpla açıklamasını ihtiva eden bu eser Arapça olarak yazılmıştır. Kitap N. Allony tarafından yayımlanmıştır (*Goldziher Memorial Volume*, 2 [1958], s. 1-48; a.mlf., "Le Kitâb al-Sab'in Lafza de Saadia Gaon", *Revue des études juives*, CXVII [Paris 1958], s. 91-96). 4. *Kütübü'l-luğa*. Arapça yazılan bu kitap Feyyûmî'nin Kitâb-ı Mukaddes gramerine dair ilk eseridir (EJd., XVI, 1379). 5. *Sefer ha-Zikkaron*. Dinî

günlerin tesbitiyle ilgili tartışma ve ihtilâfları değerlendiren bir eserdir. 6. *Sefer ha-Moadim*. Müellifin, yahudi dinî takvimiyle ilgili problemleri halledip bu konudaki tartışmalara son verdiği eserdir. 7. *Kitâbü'r-Red 'alâ Anan*. Feyyûmî'nin yirmi üç yaşında iken Anan ben David'e yazdığı reddiyedir. 8. *Kitâbü'r-Red 'alâ İbn Sâqawayh*. Karâilîğe red diye olarak yazılmıştır. 9. *Kitâbü Taş-şîli's-şerâ'i's-semâ'iyye*. Müellif bu eserinde, Tevrat'taki bazı akıl dışı emirlerin analoji yoluyla değil sözlü geleneğin kurallarıyla açıklanabileceğini anlatır. 10. *Tefsîr*. Feyyûmî'nin Ahd-i Atîk'in çeşitli kitaplarıyla ilgili yorumlarını ihtiva etmektedir. Ahd-i Atîk'in ilk Arapça tercümesi olan bu eser 1546 yılında İstanbul'da basılmış, daha sonra da Joseph N. Derenbourg tarafından yayımlanmıştır (*Les Œuvres complètes de R. Saadia b. Joseph al-Fayyumi*, I-V, Paris 1893-1899); ancak bu neşir eksik kalmıştır. 11. *Tefsîru Kitâbi'l-Mebâdî*. Müellifin *Sefer Yezirah*'a (yaratılış kitabı) yaptığı Arapça tefsirdir. Eser M. Lambert tarafından *Commentaire sur le Sefer Yesira par le Gaon Saadya* adıyla Fransızca'ya çevrilmiş ve Arapça metinle birlikte neşredilmiştir (Paris 1891).

BİBLİYOGRAFYA:

- Mes'ûdî, *et-Tenbih*, s. 113; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüüd), s. 25; S. W. Baron, *A Social and Religious History of the Jews*, New York 1958-60, III, 119, 197, 221; VI, 271, 276, 292, 402; VII, 74, 253; VIII, 78, 165, 213; J. Guttman, *Philosophies of Judaism*, New York 1973, s. 69-83; Abdürrezzâk Ahmed Kindî, *el-Eşerü'l-İslâmî fi'l-fikri'd-diniyyi'l-Yehûdî*, Kahire 1404/1984, s. 177-195; W. Durant, *Kış-şatû'l-hağâre* (trc. Muhammed Bedrân), Kahire 1984, XIV, 43-45; C. Sirat, *A History of Jewish Philosophy in the Middle Ages*, Cambridge 1993, s. 18-37, 416-418; P. B. Fenton, "Saadya Ben Yosef", *El²* (İng.), VIII, 661-662; S. B. Hoenig, "Interpretation, History of (Medieval Jewish)", *IDB*, V, 449; A. Cy. "Saadia ben Joseph", *EB*, XIX, 847-847A; A. S. Halkin, "Bible, Translations", *EJd.*, IV, 863; a.mlf., "Judeo-Arabic Literature", a.e., X, 411-412; a.mlf. — I. Ta-shma — A. M. Habermann, "Saadia Gaon", a.e., XIV, 543-555; A. Grossman, "Bible, Exegesis and Study", a.e., IV, 892; "Biographies and Autobiographies", a.e., IV, 1009; M. Margalot, "Dosa ben Saadia", a.e., VI, 178-179; J. E. Heller — L. Nemoy, "Karaites", a.e., X, 768; Mordecai Waxman, "Literature, Jewish", a.e., XI, 324; J. Barr, "Linguistic Literature, Hebrew", a.e., XVI, 1379; B. S. Kogan, "Sa'adya Gaon", *ER*, XII, 495-497; G. Vajda, "Saadia", *DBS*, X, 1119-1123; "Saïd b. Yusuf el-Feyyûmî", *ABr.*, XVIII, 603; A. L. Ivry, "Saadia Gaon", *Dictionary of Middle Ages*, New York 1986, X, 598-599; M. Z., "Sa'adia ben Joseph", *EBr.*², X, 274.

